

Herbert Tingsten

Intressebegreppet i politiken

Tanken, att ett motiv, eller det väsentliga motivet, för en handling är den handlandes fördel eller nytta eller intresse, framträder redan i den grekiska filosofien; den är så närliggande, att den kan antas ha uppstått samtidigt med reflexionen över orsakerna till mänskligt beteende. Tänker man sig att den enskilde ledes av sitt intresse, följer härmed lätt tanken, att även en grupp, som i en viss situation handlar enhetligt, behärskas av ett gemensamt intresse. Gruppen betraktas som ett slags överindividuell personlighet. Föreställningar om klassintresse, statsintresse, "det allmänna intresset", bli av betydelse. Genom överbetoning och schematisering blir det här, som på andra punkter, möjligt att från ett enkelt, oklart och rimligt uttryckssätt komma över till ett relativt invecklat, klart och orimligt system.

Intressebegreppet synes emellertid först under senare tid ha blivit väsentligt i politiska åskådningar. Tanken att staten bör handla, eller alltid handlar, i överensstämmelse med ett särskilt statsintresse, skymtar visserligen under antiken, men utbildades då icke till en teori med universella anspråk.¹ Under medeltiden dominerade de religiöst baserade tankelinjerna den politiska debatten. Först omkring 1500 utformade Macchiavelli läran om statsintresset. Huru denna lära sedan utvecklades av olika tänkare, har Meinecke ur vissa synpunkter skildrat i sitt berömda arbete. Vad som framför allt fångat uppmärksamheten är frågan om statens förhållande till individen; läran om statsintresset har varit en lära om statens obegränsade makt över medborgarna. Till denna lära hör emellertid också tanken, att staten i förhållande till andra stater ledes, och bör ledas, uteslutande av statsintresset.

I det följande skola dessa frågor om statsintresset icke beröras. Min avsikt är blott att erinra om hur föreställningen om individens eller den inomstatliga gruppens nödvändiga handlande i eget intresse lagts till grund för vissa under senare tid viktiga politiska åskådningar.

Möjligen är Hobbes den förste författare, för vilken tanken, att den en-

skilde alltid handlar i sitt eget intresse, blivit ett avgörande led i en politisk konstruktion. Enligt Hobbes' psykologi sträva människorna utan hänsyn till andra efter egen fördel. På denna uppfattning, kombinerad med den på ett originellt sätt utformade fördragsteorien, bygger Hobbes postulatet om statsmaktens absoluta karaktär. Viktigare i detta sammanhang är, att kravet på statsmaktens överlämnande åt en enda person, en enväldig monark, icke stödjdes vare sig med principen om ett kungadöme av guds nåde eller med de vid denna tid vanliga fördragsteoretiska resonemangen utan i första rummet med en hänvisning till individernas benägenhet att handla i sitt eget intresse. Varje styrande, skriver Hobbes, bestämmas väsentligen av sitt privata intresse, även om han som "politisk person" tror sig vilja främja det allmänna intresset.² "Härav följer, att i de fall, då det allmänna och det privata intresset äro intimast förbundna, det allmänna intresset bäst tillgodoses. Under en monarkisk styrelseform är emellertid det privata intresset detsamma som det allmänna. En monarks rikedom, makt och ära beror uteslutande på hans undersåtars rikedom, krafter och anseende. Ty en kung kan icke vara rik eller ärad eller trygg, om hans undersåtar äro fattiga eller ringaktade eller på grund av nöd eller tvedräkt alltför svaga för att föra krig mot hans fiender..." I en demokrati eller aristokrati är de styrandes intresse icke på samma sätt identifierat med det allmänna intresset, och deras handlingar kunna därför antas i många fall syfta till vinnandet av en privat fördel, som är direkt stridande mot statens väl. Hobbes kan med denna tankegång sägas ha formulerat den moderna monarkismens teori. Det är här tillräckligt att erinra om att nutidens främste apologet för monarkismen, Maurras, endast mera utförligt framställer de av Hobbes formulerade grundsatserna.

Intresseteorien hos Hobbes leder på denna punkt till helt andra slutsatser än dem, som senare från samma teori drages av utilitaristerna. Även hos Hobbes framträder emellertid, jämte tron på nödvändigheten av att tygla individernas hänsynslösa självhävdelse genom en stark statsmakt, tanken att de privata intressenas spel inom den av staten uppdragna ramen leder till gagn för det allmänna. Hobbes fordrar en stark och av individerna oberoende statsmakt, men han vill inskränka dess verkningskrets till de områden, som han anser vara i egentlig mening politiska. I ekonomiska frågor, uppfostringsfrågor o. s. v. skall enligt hans åskådning fullständig frihet finnas för det privata intresset. I detta hänseende är han en föregångare till liberalismen.

Under 1700-talet blir tanken, att intresset är den egentliga drivfjädern till handlandet, av utomordentlig betydelse. Den rationalistiska linjen inom upplysningstidens psykologi förutsätter, att varje människa genomgående

drives av begär efter lust, lycka eller nytta. Särskilt klara uttryck för denna uppfattning finnas hos de franska s. k. materialisterna, såsom Helvetius och Holbach.³ Försök göras att bygga upp en ny morallära på denna teori; man söker bevisa, att det privata och det allmänna intresset i grunden äro identiska och anser sig därigenom kunna vinna en fastare grundval för etiken än den tidigare moral sense-filosofien. Inom ekonomien hävda Adam Smith och andra en parallell tankegång; det på egen vinning inriktade arbetet säges, såsom styrt av en "osynlig hand", verka till fördel för det allmänna. Inom politiken blir det vanligt att utgå från att det välförstådda intresset leder handlandet, och från denna utgångspunkt uppbyggas, oberoende av och stundom under direkt avståndstagande från tidigare härskande fördragsteorier, nya politiska åskådningar.⁴ I det hela ingår intresseteorien som ett led i den framflyttande världsliga framstegstron; ur ett vidare perspektiv, vid vilket det här ej finnes anledning att dröja, är teorien ett av de många uttrycken för den nya tanken, att målet är förbättring och förädling av människornas jordiska tillvaro. På ett speciellt sätt markeras här frigörelsen från religionen.

Klarast och mest konsekvent framträder den berörda tankegången i dess politiska aspekt i den engelska utilitarismen och särskilt i Benthams författarskap. Jag skall därför något närmare beröra Benthams åsikter rörande "det egna intresset" och de slutsatser i fråga om statsstyrelsen, han utifrån dessa kommer till.

Det för Bentham grundläggande postulatet, att politisk verksamhet bör syfta till "största möjliga lycka för största möjliga antal", kan omskrivas med satsen, att staten eller samhället bör verka i de enskilda individernas intresse. Att Bentham utgår från denna uppfattning, framgår genomgående av uttalanden och resonemang i hans skrifter. Såsom ett särskilt klart exempel må nämnas några satser i "An introduction to the principles of morals and legislation".⁵ Bentham uppställer frågan vad som menas med samhällets intresse (the interest of the community). I sitt svar framhåller han, att "samhället är en fiktiv *kropp*, sammansatt av de enskilda personer, som man anser sig kunna beteckna som dess lemmar". Samhällets intresse är därför summan av de särskilda samhällsmedlemmarnas intressen. Det är meningslöst att tala om samhällets intresse, om man icke förstår vad som är individernas intresse. "En sak säges främja en individs intresse, eller ligga i hans intresse, då den är ägnad att öka den totala summan av hans lust, eller, vilket är detsamma, att minska den totala summan av hans lidande". En politisk åtgärd står i överensstämmelse med nyttoprincipen, då den är ägnad att öka samhällets, d. v. s. samhällsmedlemmarnas lycka.

Grundvalen för Benthams hela politiska konstruktion är färdig, då denna

tankegång kompletteras med en annan, nämligen att varje person i sin politiska verksamhet, liksom i sitt enskilda liv, är benägen att handla i sitt på angivna sätt fattade intresse. Därmed är bevisningen given för att demokratin, då alla — med i detta sammanhang oväsentliga undantag — ha samma möjlighet att öva inflytande på statsstyrelsen, främjar samhällets eller varje enskild samhällsmedlems intresse.

I fråga om denna andra hörnsten i Benthams politiska åskådning är hans framställning emellertid icke så ensartad och okomplicerad som beträffande det första ledet. Bentham talar i många skilda sammanhang om intresse som motiv för handlandet och framför härvid i hög grad skiftande och stridiga påståenden. Några exempel skola belysa de väsentliga glidningarna i hans användning av ordet intresse såsom avgörande för den enskildes handlingssätt.

På ett ställe i "Rationale of judicial evidence" förklarar Bentham, att motivet till varje handling ligger i ett intresse.⁶ "Ett *motiv* är ett *intresse* betraktat såsom varande i ett tillstånd av aktivitet — såsom, vid tillfället i fråga, verkligen utövande sitt inflytande på vederbörande sinne". Här synes han närmast se intresset såsom blott den psykiska bakgrunden till ett motiv; intresset är den passiva, mera varaktiga sidan av det tillstånd, vars aktiva och aktuella sida betecknas med ordet *motiv*. Därmed är klart, att handlande på grund av intresse är något helt annat och vida mer allmänt än handlande till egen fördel el. dyl. Allt handlande är intressebetonat, men därmed utsäges blott, att det är motiverat av något, icke att det — i det vanliga språkbrukets mening — är i den handlandes intresse. Bentham framhåller också, att t. ex. en hämnadeakt måste sägas vara framkallad av ett intresse, trots att den uppenbarligen icke i vanlig mening behöver vara till nytta för den handlande. Men även i detta sammanhang förmärkes hos Bentham en benägenhet att övergå från en mera allmän till en mera speciell användning av ordet. Bl. a. säger han, kanske närmast som en kommentar till det vanliga språkbruket, att ordet intresse — "när jag säger att *detta är mitt intresse* eller att *det ligger i mitt intresse att göra så och så*" — pekar icke blott på uppnåendet av det mål, som föreligger i den givna situationen "utan på den allmänna verkan av denna händelse på summan av mitt välbefinnande". Här antydes den för Benthams hela resonemang avgörande glidningen.

I överensstämmelse med tanken, att intet motiv finnes utan ett intresse, står Benthams i den nu berörda framställningen liksom i flera andra skrifter framhävda skillnad mellan olika slag av intressen. Han talar om tre huvudsakliga typer av intressen: själviska (self-regarding), sociala och anti-sociala. Med de förstnämnda avses sådana intressen, som gälla vederböran-

des egen fördel i mera inskränkt mening; väsentligen tänker Bentham härvid på yttre, materiella fördelar, främst egendom. Med sociala intressen menas känslor för något utanför det egna jaget, såsom en vän, fosterlandet, mänskligheten. Med antisociala intressen synes Bentham avse känslor av fientlighet mot någon eller något, alltså motsatsen till sociala intressen. De själviska intressena betraktas emellertid som dominerande; i många sammanhang är det tydligt att Bentham med intresse helt enkelt menar själviskt intresse.⁷ I "The book of fallacies" skriver Bentham exempelvis, att, med undantag för vissa sällsynta och kortvariga tillfällen, det själviska intresset övervinner det sociala intresset; en individs själviska intresse är för honom mera bestämmande än alla andra personers intressen tillsammans.⁸ I de få fall, då en individ offrar sitt eget intresse för andras, är det i regel fråga om närstående personer; uppostringar för samhällets eller majoritetens skull äro så sällsynta, att de överhuvud icke böra tagas med i räkningen vid politiska analyser. Att det själviska intresset dominerar, är i grunden nödvändigt. Om icke de flesta handlade i sitt eget intresse, skulle släktet dö bort.

Någon gång betonar Bentham, att en skillnad kan föreligga mellan en individs verkliga intresse och hans föreställning om vad som ligger i hans intresse. I "Table of the springs of action" skriver Bentham, att varje motiv motsvaras av ett "verkligt eller inbillat intresse"⁹ I inledning till "Constitutional Code" uttalar han, att varje människa vid varje tillfälle är benägen att handla på det sätt som, "enligt den uppfattning av läget som han för ögonblicket har", är ägnat att i högsta grad befördra hans egen lycka (his own greatest happiness).¹⁰ Dylika reservationer äro emellertid rena undantag. I regel utgår Bentham från identitet mellan föreställt och verkligt, subjektivt och objektivt intresse.

I politiska frågor ha individer, som inta samma sociala ställning, i hudsak samma intressen och komma därför enligt Bentham att i allmänhet handla på samma sätt. Denna uppfattning genomgår Benthams hela politiska skriftställarskap men kommer särskilt klart fram i inledningen till "Plan of parliamentary reform".¹¹ Den enda ledtråden till det politiska handlandet är, skriver Bentham, intresset. För att få reda på hur en person kommer att handla i ett givet fall bör man uteslutande beakta vederbörandes intressen, men icke ta någon hänsyn till hans förklaringar och försäkringar eller till hans indignerade tillbakavisande av påståendet att det egna handlandet är beroende av intresset. Dessa regler om hur handlandet skall förutsägas kunna dock ge missvisande utslag i det enskilda fallet. En viss person kan, "på grund av de individuella egendommeligheternas oberäkneliga spel", handla på ett avvikande sätt. Men detta gäller

icke en grupp (a body of men) och ju större gruppen är, desto säkrare äro de anvisningar, som ges av de angivna reglerna. Hertigen av Richmond var anhängare av allmän rösträtt, men det kan med säkerhet påstås att flertalet hertigar aldrig annat än på grund av fruktan kommer att godtaga en dylik reform. — Denna synpunkt driver dock Bentham aldrig så långt, att han talar om gruppintresse, klassintresse el. dyl. Då han framhåller, att inom en viss grupp det gemensamma intresset skapar samma inställning hos flertalet, är det fråga om ett slags kvantitativ beräkning, icke om någon tendens att i gruppen se en överindividuell enhet. Den enskilda individen är genomgående utgångspunkten för hans resonemang.

Bentham diskuterar, såvitt bekant, ingenstädes frågan om skillnaden mellan kortfristiga och långfristiga intressen. Han synes utgå från att, åtminstone i regel, handlande i enlighet med intresset är ett handlande, som i stort sett är till den handlandes fördel, som alltså är ägnat att öka hans lycka överhuvud. I sina allmänna politiska resonemang räknar Bentham alltså icke med, att en handling, varigenom en omedelbar fördel uppnås, på lång sikt kan vara till nackdel för den handlande.

De gjorda erinringarna visa att Bentham genom en rad skilda glidningar och generaliseringar kommer fram till den för hans politiska krav grundläggande uppfattningen, att var och en — med vissa oväsentliga undantag — handlar till sin egen varaktiga materiella fördel. Han utgår enligt sin rationalistiska psykologi från att ett bestämt, mer eller mindre medvetet fattat motiv ligger bakom varje handling. Då han mera omsorgsfullt redogör för innebörden av begreppet intresse, framställer han visserligen intresset såsom endast ett slags logiskt nödvändigt bihang till motivet; det innebär då ingen specifik förklaring till handlandet. Men i regel fattar han intresset på ett annat sätt, såsom en benägenhet att eftersträva yttre fördelar. Intresse blir detsamma som själviskt intresse, och själviskt intresse detsamma som materiellt, väsentligen ekonomiskt intresse, Bentham identifierar föreställt och verkligt intresse, förklarar den sociala ställningen vara avgörande för intressets inriktning och underlåter att skilja mellan kortfristigt och långfristigt intresse. På detta sätt resultera hans kring begreppet intresse koncentrerade analyser i en författningpolitisk åskådning av utomordentlig klarhet och ensidighet.

Denna åskådning, vars innehåll här blott skall antydvas, är mest fullständigt redovisad i "Constitutional code".¹² En styrande person eller grupp begagnar statsmakten endast i sitt eget intresse. Sålunda kommer målet för en enväldig monarks styrelse "att vara största möjliga lycka för hans eget jag . . . Han kommer att i sin egen hand i största möjliga utsträckning samla alla yttre medel till lycka, alla föremål som äro allmänt åtrådda,

och detta på bekostnad av och genom att offra alla andra samhällsmedlemmars lycka". Monarkins naturliga tendens blir därför "att överallt och allestädes frambringa största möjliga olycka för största möjliga antal". I en begränsad monarki, i en aristokrati, i varje statskick, där de styrande icke utgå från folket, blir situationen i huvudsak densamma; "ett folk som styres på något av dessa sätt är ett folk som styres av sina fiender". Det "onda intresset" (the sinister interest) blir här med nödvändighet dominerande. Om alla styra, eller, vilket i en stor stat är den enda möjligheten, om representanter för alla styra, bli däremot allas intressen tillgodosedda. "Det enda styrelsesätt som har eller kan ha största möjliga lycka för största möjliga antal till mål och resultat är . . . en demokrati . . ." Under ett sådant system blir "det allmänna intresset" (the universal interest) rådande, d. v. s. styrelsen har som mål och resultat flertalets eller allas intresse. Även i en sådan stat behövas dock starka garantier och kontrollmedel för att icke de styrande skola verka endast i sitt eget själviska intresse.

Benthams uppfattning om de skilda statskickens värde sammanhänger nära med hans allmänna politiska och ekonomiska idéer. En demokrati, en styrelse i det allmänna intressets tjänst, måste enligt hans mening bli en starkt begränsad styrelse. Medan en monark eller en aristokrati anses vara benägen att genom pålagor, sinekurer och ingripanden av skilda slag plundra de styrda, antas en demokrati leda till att skatterna bli milda, statstjänsterna få och statsverksamheten obetydlig — väsentligen inriktad på rättsordningens uppehållande. En sådan ordning anses nämligen överensstämma med det allmänna intresset. I "Manual of political economy" skriver Bentham, att, om man vill öka produktion och konsumtion, principen är att "ingenting bör göras eller försökas av styrelsen".¹³ Samhällets rikedom består av samhällsmedlemmarnas samlade rikedom; varje mänskliga strävar, generellt sett, att öka sin förmögenhet; i stort sett är det ingen, som bättre kan bedöma en persons intresse än han själv. Säkerhet och frihet är det enda den privata företagsamheten kräver. "Den begäran, som jordbruket, industrin och handeln riktar till styrelserna, är lika anspråkslös och rimlig som den Diogenes ställde till Alexander: 'Jag ber dig gå undan så att solen får skina på mig'." Om staten styres i det allmänna, d. v. s. alla enskildas intresse, kommer alltså vidast möjliga ram att givas för den enskildes verksamhet i eget intresse.

Det ligger i sakens natur, att Bentham icke alltid konsekvent tillämpade den egendomliga uppfattning, som här berörts. Då han betonar debattens värde, måste han utgå från, att den kan påverka ställningstagandet och därmed också från att intresset icke under alla förhållanden entydigt bestämmer handlandet. Detsamma är förhållandet, då han talar om de vidskep-

liga eller eljest oriktiga föreställningarnas politiska betydelse. Dessa och andra liknande uttalanden framstå emellertid som avsteg från en i det hela med stor konsekvens förfäktad åskådning.

Benthams tankegång återkommer i koncentrerad, delvis tillspetsad form i James Mills ryktbara artikel om "Government" i Encyklopædia Britannica.¹⁴ I anslutning till Locke förklarar Mill att den väsentliga orsaken till att människor slutit sig samman i samhällen är önskan att trygga äganderätten. Om ingen rättsordning finnes kan den starke beröva den svage produkten av hans arbete. Endast i en stat kan detta förhindras. Största möjliga lycka uppnås genom att varje människa tillförsäkras största möjliga del av sin arbetsprodukt. Från dessa utgångspunkter diskuterar Mill skilda styrelsesätt. De maktägande verka, därest detta icke genom särskilda garantier förhindras, endast i sitt eget intresse. Någon gräns för deras begär att skaffa sig själva fördelar samt att för detta ändamål förtrycka och utsuga befolkningens massa finnes icke. I en enväldsmonarki är den naturliga tendensen att organisera "icke blott en sådan grad av utplundring, att samhällsmedlemmarna (naturligtvis med undantag för dem, som draga fördel av eller utgöra verktyg för plundringen) endast behålla det för uppehållet oundgängliga, utan även en sådan grad av grymhet, som är nödvändig för att upprätthålla den djupaste skräck". Det enda rationella statsskicket är en representativ styrelse, under vilken väljarnas intresse sammanfaller med hela samhällets intresse. Valrätt måste härvid tillkomma alla män över en viss ålder; om rösträtten inskränkes till de ekonomiskt välställda grupperna, komma dessa att styra den stora massan i sitt eget intresse. En hög rösträttsålder, t. ex. fyrtio år, är ej farlig, ty de vuxna ha barn, med vilkas intresse de identifiera sitt eget. Av samma skäl är rösträtt för kvinnor onödig; kvinnornas intressen sammanfalla med deras faders och mäns. Genom kort valperiod skapas trygghet för att de valda icke kunna utnyttja sin ställning till de väljandes förfång. Sålunda har man, skriver Mill, "upptäckt de medel, genom vilka säkerhet kan vinnas om identitet i intresset mellan representanterna och samhället i dess helhet".

På denna punkt i sin framställning gör dock Mill en reservation. Han erkänner, att det förda resonemanget innefattar en viktig svårighet. "Hela denna slutledningskedja är beroende av principen att människans handlingar stå i överensstämmelse med deras intresse. Om denna princip godtas, anse vi bevisföringen fullständig och ovedersäglig. Själva principen synes också vara starkt grundad. Det är obestridligt att människornas handlingar beror av deras vilja; att deras vilja beror av deras önskningar, och att deras önskningar alstras av deras föreställningar om gott och ont, med

andra ord av deras intressen... Emellertid kunna dessa föreställningar vara riktiga eller oriktiga. Om de äro riktiga, komma vederbörande persons handlingar att överensstämma med hans verkliga intressen. Om de äro oriktiga, komma de icke att överensstämma med hans verkliga intressen utan komma att motsvara ett förment intresse." Med helt annan klarhet än Bentham betonar alltså Mill skillnaden mellan subjektivt och objektivt intresse.

Den påpekade svårigheten rubbar dock, anser Mill, icke huvudlinjen i hans tankegång. Om ett fåtal styra, komma de ju ständigt och systematiskt att handla i sitt eget speciella intresse, d. v. s. i strid mot samhällets intresse. Om lika politisk makt tillkommer alla, blir ett handlande, som icke står i överensstämmelse med samhällets intresse, möjligt blott genom rena misstag. De samhällsskadliga handlingarna måste därför i varje fall bli mindre talrika i en demokrati än under något annat styrelsesätt. Härtill kommer, att full identitet mellan statens handlingar och samhällets verkliga intressen kan vinnas i en demokrati genom att samhällets medlemmar bibringas den kunskap, den insikt, som kommer dem att begripa sitt verkliga intresse. Mill anför också, att, redan innan detta utvecklingsstadium har uppnåtts, samhällets verkliga intressen i det väsentliga kunna väntas bli tillgodosedda i en demokrati. Ty medelklassen, vars intressen Mill är benägen att likställa med samhällets, utövar ett så stort inflytande på massan av befolkningen, att denna, som i och för sig kan antas sakna insikt om sitt verkliga intresse, kommer att handla i överensstämmelse med detta.

Den berörda användningen av ordet intresse blev, liksom andra moment i utilitaristernas teorier, tidigt föremål för kritik. Redan 1767, alltså innan Bentham framträtt, påpekade Ferguson, att ordet ofta begagnades i vaga och skiftande betydelser.¹⁵ "En känsla eller passion av vad slag som helst säges stundom innebära, att vi ha intresse av dess föremål...", skriver Ferguson. "Denna term *intresse*, som i allmänhet knappast åsyftar mera än vårt begär efter egendom, användes stundom i stället för nytta överhuvud, och denna likställes med lycka; med tanke på dessa tvetydigheter är det icke överraskande att vi sakna möjlighet att fastställa, om intresse är det enda motivet för mänsklig handling eller det rättesnöre, genom vilket vi skilja det som gagnar från det som skadar oss." Ferguson säger sig själv vilja använda ordet endast då det är fråga om sådana ting, som "hänföra sig till våra yttre villkor och bevarandet av vår fysiska person". Om man icke anses berättigad att tala om "ointresserad" godhet, kan man icke tala om "ointresserade" passioner av något slag. Tydligt är dock att hat, indignation och ursinne ofta förmå människor att handla i strid mot deras välförstådda intresse.

En mördande kritik av Mills encyklopedi-artikel presterades av Maculay i *Edinburgh Review*.¹⁶ En stor del av uppsatsen ägnas åt kritik av Mills påståenden utifrån hans egna utgångspunkter. Även om alla handlade i överensstämmelse med sitt intresse, behövde därför icke, såsom Mill påstod, en demokrati innebära styrelse i allas intresse. Rimligare vore att tänka sig, att i ett sådant statsskick majoriteten skulle förtrycka och plundra minoriteten och att den skulle utnyttja det närvarandes möjligheter utan tanke på kommande generationers lycka. Då Mill hävdade, att medelklassen i realiteten bestämde de breda lagrens uppfattning, kullkastade han sin egen teori. "Kommer den stora massan (the people) att handla i strid mot sitt eget intresse? Eller kommer medelklassen att handla mot sitt eget intresse? Eller är medelklassens intresse identiskt med den stora massans intresse? . . . Om någon av dessa tre (frågor) besvaras jakande, faller hela hans system till marken." Och vidare: varför skulle icke rösträtten begränsas till medelklassen, om denna även under allmän rösträtt utövade den verkliga makten?

Det mest väsentliga i Macaulays analys ligger emellertid i hans principiella kritik av intressebegreppets användning hos Mill. Det är omöjligt, skriver Macaulay, att härleda en politisk vetenskap från den mänskliga naturen. "Vilket påstående beträffande den mänskliga naturen finnes, som är absolut och generellt riktigt? Vi känna blott ett enda: och det är icke blott sant utan tautologiskt (identical), nämligen att människor alltid handlar i eget intresse (from self-interest). Denna fusion förkunna utilitaristerna med så stor stolthet som om den vore ny och så stor iver som om den vore betydelsefull. Men i själva verket betyder den, då den tolkas, endast att människor, om de kunna, göra som de önska . . . I grunden är saken alldeles lika betydelsefull som den stora sanningen, att vad som är, är." Macaulay framhåller vidare, att om påståendet, att människor handla i eget intresse, användes på något annat sätt än i den berörda, rent tautologiska meningen, d. v. s. om ordet "eget intresse" inskränkes så att något tänkbart motiv för mänskligt handlande uteslutes, upphör satsen att vara tautologisk men den upphör också att vara sann. På denna punkt, liksom på andra, gör Mill sig skyldig till rent taskspeleri, i det han använder ett ord först i en och sedan i en annan betydelse.

På samma sätt som Macaulay och sannolikt under inflytande av denne resonerade Disraeli i ett några år senare publicerat arbete.¹⁷ Liksom Macaulay godtar Disraeli det uttryckssätt, enligt vilket alla handlingar äro ett uttryck för det egna intresset. "Men jag innefattar i det egna intresset, och jag antar att varje noggrann tänkare gör detsamma, varje motiv som kan tänkas påverka en människa." Principen om det egna intressets domi-

nans blir då utan varje betydelse. "Att säga att en människa handlar i eget intresse är endast att förklara, att han verkligen handlar då han handlar." Om det däremot påstås att det egna intresset driver varje människa att bli tyrann och rövare, är det tillräckligt att hänvisa till den dagliga erfarenheten för att klargöra påståendets oriktighet.

I de socialistiska och kommunistiska teorier, som utbildades under 1800-talets förra hälft, finner man ur den här anlagda synpunkten starka inflytelser såväl från den franska upplysningstidens materialism som från utilitarismen. I allt högre grad framställes emellertid gruppen eller klassen, i stället för den enskilde individen, såsom bärare av det välförstådda intresset. Jag skall här endast stanna vid Marx' lära, i vilken föreställningen, att klassen är en enhetlig, av medlemmarnas gemensamma intresse kännetecknad kategori, når sin högsta potens, och vari tillika antas, att klassintresset i grunden sammanfaller med det allmänna intresset.

I "Die heilige Familie" (1845) betonar Marx "sammanhanget mellan 1700-talets materialism och 1800-talets engelska och franska kommunism" samt åberopar som bevis härför uttalanden av Helvetius, Holbach och Bentham om intresset och dess dominerande betydelse för den mänskliga handlandet.¹⁸ En sats, som kombinerar ett innehåll från Bentham med en formuleringsmetod från Hegel, lyder: "När det välförstådda intresset är grundvalen för all moral, kommer det an på att människornas privatintresse sammanfaller med det mänskliga intresset". I andra sammanhang ställes intresset mot idén, så i den berömda frasen om att "Die Idee blamierte sich immer, soweit sie von dem 'Interesse' unterschieden war". I "Die deutsche Ideologie" (1845—1846) framträder klassintresset (med dess anknytning till produktionssättet) såsom väsentlig faktor i det historiska skeendet.¹⁹ Individerna inom en klass ha visserligen sins emellan stridiga intressen, men de gemensamma intressen, vilka de äga i förhållande till andra, antaga en självständig, för deras sociala uppträdande bestämmande karaktär. Den härskande klassens på den egna fördelen inriktade verksamhet döljes av de allmänna idéer klassen producerar och förfäktar. Skenet av idéernas herravälde försvinner först med klasserna själva, ty då är det ej längre behövt att framställa ett särintresse såsom identiskt med det allmänna intresset. Detta sker med den proletära klassens seger. Proletariatets klassintresse har, betonar Marx ytterligare, ur två synpunkter en särskild universalitet. Borgarklassens intressen innesluta i sig vissa nationella intressen, men för proletariatet är över hela världen samma intresse helt avgörande. Vidare har proletariatet intet speciellt klassintresse att befordra, ty det skall icke, såsom tidigare klasser, efter segern bilda en härskande klass. I "Das Elend der Philosophie" (1847) utvecklar Marx ytterligare

tanken på klassintresset som bestämmande historisk faktor.²⁰ Ur vissa synpunkter kan han här sägas driva sin klasskampsteori till mera extrema konsekvenser än någonsin eljest. Endast under skeden av klasskamp finnas två klasser i egentlig mening (klass för sig själv). Dessemellan finnes endast en klass, den härskande, som gentemot alla undertryckta har ett gemensamt intresse. De undertryckta (eller en del av dem) konstituerar sig som klass först då en kamp mot den härskande klassen tas upp och först då bli deras gemensamma intressen klassintressen i egentlig mening.

Be­r­ef­f­an­de in­tes­se­be­greppets be­ty­del­se i Marx' fullt ut­bil­da­de his­to­rie­up­pfat­ning äro blott ett par erinringar behövlige. Klasserna framstå hos Marx som ett slags överindividuella organismer. Under den epok, den skrivna historien omfattar, ha skilda klasser, representerande nya produktions­­sätt, i tur och ordning kommit till makten. Varje härskande klass verkar i sitt eget intresse, men då det av vederbörande klass företrädde produktions­­systemet är det under föreliggande förhållanden bästa, kan tillika klassen, ehuru den undertrycker och utsuger andra grupper, på visst sätt anses verka i det allmännas intresse. Med den proletära klassens seger följer klassamhällets avskaffande och ett utnyttjande av naturtillgångarna i allas gemensamma intresse. Marx' lära innefattar alltså dubbla harmoniföreställningar. Den hittillsvarande utvecklingen kännetecknas, trots klasstriderna och den politiska och ekonomiska maktens koncentration hos en härskande klass, av ett med hänsyn till produktions­­krafterna under varje period maximalt utnyttjande av naturens tillgångar. Här kan man tala om en dynamisk harmoni. I framtiden skall med proletariatets seger följa dels ett absolut sett maximalt utnyttjande av produktions­­krafterna, dels en användning av produktions­­resultatet till allas bästa. Framtiden kommer alltså att kännetecknas av en statisk harmoni, under vilken allas intressen bli tillgodosedda i en annan och mera total mening än tidigare.²¹

I Marx' ur ett mindre perspektiv skrivna historiska arbeten talas icke endast om en härskande och en revolutionär klass utan en rad sociala klasser — aristokrater, stor- och småborgare, stor- och småbönder, proletärer o. s. v. — urskiljas. Som regel hävdar Marx, att de skilda klasserna handla i sitt eget välförstådda intresse. I ordalag, som erinra om en förut citerad sats av Bentham, betonar han, att man alltid måste göra skillnad mellan grupperns "fraser och illusioner" och deras "verkliga intressen"; de senare tänkas här som de i grunden bestämmande. Tillika gör Marx emellertid gällande, att idéer, som en gång motsvarat vissa intressen, i viss mån kunna bli avgörande för handlandet, även sedan intressena fått en annan inriktning. Han utgår alltså från möjligheten av en ideologisk efter­­släpning och erkänner därmed — på samma sätt som James Mill i den

refererade uppsatsen — att handlande i strid mot det objektiva intresset under vissa förutsättningar äger rum.²²

Såväl den utilitaristiska som den marxistiska intresseteorien har inom vederbörande tankeriktningar på skilda sätt förtunnats och uppmjukats. Då John Stuart Mill motiverade demokratin, använde han tanken om människornas handlande i eget intresse långt mera försiktigt och mindre ensidigt än Bentham och James Mill.²³ I den marxistiska debatten har man här, som på andra punkter, ofta sökt förvandla mästartens originella men ohållbara tankegångar till en kedja av banaliteter.²⁴ Föreställningen, att individerna eller grupper eller klasserna med nödvändighet handla till egen fördel påträffas likväl ständigt, i mer eller mindre klara uttrycks-sätt, även i moderna, högt reflekterade och från mera direkt sammanhang med utilitarism och marxism frigjorda inlägg. Intresset säges ytterst vara bestämmande, intressena förklaras vara viktigare än idéerna, de sistnämnda betraktas som uteslutande en förklädning för intressena o. s. v.²⁵ Att man i sociologiska och socialpsykologiska sammanhang i många fall använder intressebegreppet i andra betydelser än den här berörda och utan att tänka sig intresset som någon för allt handlande bestämmande faktor, är utan vidare klart.²⁶

Belysande för de svårigheter som uppstå vid en mera konkret behandling av tanken på gruppintressenas dominerande betydelse för handlandet är en för några år sedan hållen debatt mellan engelska nationalekonomer om "klasskampens ekonomiska grundval".²⁷ Den liberale ekonomen Robbins skilde i sitt anförande mellan subjektiva och objektiva intressen. Ett subjektivt intresse föreläge, om en grupp genom en viss åtgärd eller en viss politik trodde sig kunna vinna bestämda ekonomiska fördelar, ett objektivt intresse, om verkligen på angivet sätt dessa fördelar kunde uppnås. Det vore möjligt, yttrade Robbins, att i regel identitet föreläge mellan subjektiva och objektiva intressen. Men det funnes ingen i sakens natur liggande anledning att tro, att folk aldrig misstog sig. I den allmänna debatten sammanblandades ständigt det subjektiva och det objektiva intresset. "Hur ofta höra vi det ej påstås att, vare sig arbetarna verkligen ha något att vinna genom klasskampen eller ej, de i varje fall tro detta, och alltså klasskampen är för handen? Och vidare, om det invändes, att i det eller det läget någon känsla av detta slag icke funnits, svaras det att i varje fall de föreliggande förhållandena äro sådana att en klasskamp verkligen är för handen, vare sig detta inses eller icke." Den marxistiske ekonomen Dobb uppställde — efter en analys av klassbegreppet, vilken i detta sammanhang ej behöver refereras — frågan: "Är det, då man talar om ett ekonomiskt intresse såsom grunden till en motsättning,

ett verkligt eller ett föreställt intresse som lämpligen bör avses; är det det kortfristiga eller det långfristiga intresset som bör betraktas som avgörande?" I den första punkten förklarade Dobb, att enligt hans tro "inbillade intressen kunna behärska några människor en viss tid men sällan de flesta människor under lång tid." Genom ett urval bleve det verkliga intresset under erfarenhetens tryck småningom dominerande. I varje fall måste ett gemensamt intresse, som vore starkt nog för att överskugga individuella och lokala intressen, vara av objektiv natur. I den andra punkten, som uppenbarligen nära sammanhänger med den första, yttrade Dobb, att man med klassintresse snarare menade ett långfristigt än ett kortfristigt intresse; huru lång tid ett intresse omfattade vore beroende av "det historiska skedets natur och det perspektiv, utifrån vilket en viss klass betraktade händelseförloppet". I allmänhet vore det lokala intresset kortfristigt och "det mera fundamentala klassintresset" långfristigt. Enligt ett kortfristigt intresse kunde en grupp arbetare liera sig med en trust för att exploatera konsumenterna eller alla arbetare ansluta sig till regeringen för att behärska Indien eller annektera Abessinien, medan arbetarnas långfristiga intresse ledde dem till samverkan sinsemellan. Dobb ansåg emellertid förutsättningen för det sistnämnda intressets seger vara att åtminstone under någon tid identitet föreläge mellan det "omedelbara" intresset och det "yttersta" intresset, t. ex. arbetarnas medelbara intresse av att samverka för lönehöjning med deras yttersta intresse av att fråntaga företagarna deras egendom. Det vore väsentligen under sådana förhållanden, som ett klassmedvetande framträdde. — Det är uppenbart, att Dobbs uttalanden icke innehålla någon som helst motivering för de påståenden han gör.

Idén, att individerna eller grupperna med nödvändighet handla i sitt eget intresse, till sin egen fördel, har trots sin påtagliga orimlighet spelat en stor roll både i politiska åskådningar och i den populära debatten. Utgångspunkten för de utilitaristiska och marxistiska varianterna av intresse-teorien synes ha varit den linje i 1700-talets psykologi, enligt vilken strävandet att öka sin lust är det centrala motivet för allt individuellt handlande. Denna tankegång insattes på olika sätt i åskådningar, som på världslig grund upptogo de förut religiöst motiverade föreställningarna om harmoni och ändamålsbestämmdhet. Särskilt nära till hands har det legat att tillämpa tanken på vissa kollektiva enheter, såsom klasser eller stater, eftersom i dessas natur ansetts ligga strävan att främja ett gemensamt intresse. Tillämpad på individen, möter intresse-teorien omedelbart svårigheten, att andra motiv än den egna fördelen uppenbart föreligga för

den enskildes handlingar och att många sådana handlingar överhuvud icke kunna sägas vara framkallade av ett motiv i här ifrågavarande rationella mening. Tillämpad på gruppen, möter teorien icke denna svårighet i de fall, då intressegemenskapen antas vara det för gruppen konstitutiva. Även här måste emellertid teorien förutsätta identitet mellan subjektivt och objektivt, liksom mellan kortfristig och långfristig intresse. Dess hävdande innesluter påståendet, att i grunden allt sker till det bästa.

¹ Jfr härom och för det närmast följande *Meinecke*, Die Idee der Staatsräson, 2 Auflage, 1925, s. 31 ff, och *Beard*, The idea of national interest, 1934, s. 4 ff. ² *Hobbes*, Leviathan, 1904 (1651), s. 131; jfr för det följande särskilt s. 149 f., 245 f. — Hobbes förklarade senare, att det nu berörda momentet i hans lära var det enda, som han icke lyckats till full evidens bevisa (*Stephen*, Hobbes, 1904, s. 202). ³ Jfr citaten i *Marx—Engels Gesamtausgabe*, Erste Abteilung, Band 3, 1932, s. 309 f.; samt *Helvetius*, Oeuvres complètes, Tome II, nouvelle édition, 1784, s. 110, 212 f.; *Holbach*, Système social, Tome premier, 1773, s. 78 f. — Beträffande utilitaristernas uppfattning om sina föregångare se *The Westminster Review*, n:o 21, 1829, s. 258 f. — *Hume* berör frågan om intresset i *Essays*, vol. I (1898), s. 109 f., 130. — En redogörelse för ordets användning hos *Eisler*, Wörterbuch der philosophischen Begriffe, Band I, 1927. ⁴ Goda exempel i *Hamiltons*, *Madisons* och *Jays* inlägg i debatten om 1787 års amerikanska författning, samlade i *The Federalist*. ⁵ *The works of Jeremy Bentham* (utg. av *Bowring*), 1843, I, s. 2. ⁶ *Works*, VI, s. 257 f., jfr I, s. 207. ⁷ På liknande sätt som i fråga om intresse talar *Bentham* om "self-preference"; jfr den särskilt oklara framställningen i *Works*, X, s. 80 f. — Typiskt är *Benthams* yttrande om sig själv: "I am a selfish man, as selfish as any man can be. But in me, somehow or other, so it happens, selfishness has taken the form of benevolence" (*Mac Gunn*, Six radical thinkers, Second impression, 1910, s. 18). ⁸ *Works*, II, s. 482 f. ⁹ *Works*, I, s. 212. ¹⁰ *Works*, IX, s. 5; jfr s. 45. ¹¹ *Works*, III, s. 526 f. ¹² *Works*, IX, särskilt s. 47, 127 f., 134 f. ¹³ *Works*, III, s. 33, 35. ¹⁴ *Supplement to the fourth, fifth, and sixth editions of the Encyclopædia Britannica*, Volume fourth, 1824, s. 491 ff. ¹⁵ *Ferguson*, An essay on the history of civil society, 1767, s. 22 f.; jfr s. 53. ¹⁶ Utilitarian logic and politics (*The Edinburgh Review*, vol. XLIX, 1829, s. 159 ff.); för citaten se s. 184 ff. ¹⁷ Vindication of the English constitution (*Disraeli*, Whigs and whiggism, 1913, s. 116 ff.). ¹⁸ *Marx—Engels Gesamtausgabe*, Erste Abteilung, Band 3, 1932, s. 306—310, 253. ¹⁹ *Marx—Engels Gesamtausgabe*, Erste Abteilung, Band 5, 1932, särskilt s. 35 ff., 49 f., 64 f., 225 f. ²⁰ *Marx*, Das Elend der Philosophie, 1885, särskilt s. 118, 179 f. ²¹ Jfr beträffande denna tankegång, som här ej kan närmare utvecklas, *Högerström*, Social teleologi i marxismen, 1909; *Tingsten*, Den svenska socialdemokratiens idéutveckling, 1941, I, s. 84 ff. ²² Jfr *Tingsten*, Idékritik, 1941, s. 173 ff. ²³ *Mill*, Utilitarianism, Liberty, Representative government, 1912, s. 208 ff. ²⁴ Jfr t. ex. *Cunow*, Die Marxsche Geschichte, Gesellschafts- und Staatstheorie, 1921, II, s. 210 ff. ²⁵ Jfr exempelvis *Dicey*, Lectures on the relation between law and public opinion in England during the nineteenth century, 1930, s. 14 f.; *Weber*, Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie, Zweite Aufgabe, 1922, I, s. 252; *Högerström*, Socialfilosofiska uppsatser, 1939. ²⁶ T. ex. art. Interest i *Encyclopædia of the social sciences* (Mc Iver). ²⁷ *Class conflict and social stratification*. Report of a conference... 1937 (*The social sciences*, third series), 1938, särskilt s. 112 ff., 150 ff.